

УДК 340.0

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ

THE GENERAL CHARACTERISTICS OF LEGAL GUARANTEES OF THE HUMAN RIGHT TO LIFE

Кузьменко Я.П.,
здобувач

Запорізького національного університету

У статті проведено аналіз поглядів вчених щодо дефініції поняття юридичних гарантій права людини на життя та запропоновано авторське визначення досліджуваного поняття. На підставі різних критеріїв здійснено класифікацію юридичних гарантій права людини на життя. За результатами узагальнення ознак юридичних гарантій прав людини виокремлено ознаки юридичних гарантій права людини на життя.

Ключові слова: гарантії, юридичні гарантії, юридичні гарантії права людини на життя, класифікація, ознаки юридичних гарантій права людини на життя.

В статье проведён анализ взглядов ученых относительно дефиниции понятия юридических гарантий права человека на жизнь и предложено авторское определение исследуемого понятия. На основании различных критериев осуществлена классификация юридических гарантий права человека на жизнь. В результате обобщения признаков юридических гарантий прав человека выделены признаки юридических гарантий права человека на жизнь.

Ключевые слова: гарантии, юридические гарантии, юридические гарантии права человека на жизнь, классификация, признаки юридических гарантий права человека на жизнь.

The article provides analysis of the views of scientists regarding the definition of the concept of legal guarantees of the right to life and proposed the author's definition of the concept under study. On the bases of different criteria, the guarantee of the right to life is classified. As the result of the summary of features of legal guarantees of human rights highlighted common features of legal guarantees of the right to life.

Key words: guarantee, legal guarantee, legal guarantee of the right to life, classification, features of legal guarantees of the right to life.

Постановка проблеми. В умовах формування в Україні правової демократичної держави та громадянського суспільства, на тлі існуючих проблем забезпечення прав та свобод людини й громадянина особливу роль відіграють їх юридичні гарантії. Саме вони передбачають юридичну відповідальність держави, її

органів та посадових осіб, органів місцевого самоврядування за порушення прав і законних інтересів особи, а також підвищення значущості та рівня реалізації права, підвищення правової культури суспільства.

Таким чином, держава повинна створювати широкі гарантії забезпечення та захисту прав людини

(у тому числі права на життя), що покладає на неї обов'язок сформулювати всі необхідні нормативно-правові та організаційні умови здійснення цього права. Зважаючи на це, можна стверджувати, що найбільш важливою частиною механізму реалізації права людини на життя є саме юридичні (спеціальні) гарантії, що й зумовлює своєчасність та необхідність проведення дослідження за обраною тематикою.

Стан дослідження. Досить ґрунтовно питання юридичних гарантії у різних аспектах досліджували такі вчені, як М. Вітрук, Н. Боброва, В. Патюлін, О. Міцкевич, В. Нерсисянц, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, Є. Хазов та інші.

Не зважаючи на наявність значного обсягу досліджень з окресленої проблематики, на сьогодні так і не вироблено єдиного підходу щодо розуміння сутності та системи юридичних гарантії, тим більше відсутній такий підхід щодо гарантії права людини на життя.

Мета статті – здійснення загальної характеристики юридичних гарантії права людини на життя шляхом аналізу окремих його аспектів (поняття, класифікація, ознаки).

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть представниками юридичної науки висловлювались різні точки зору щодо визначення поняття юридичних гарантії.

Так, М. Малєїн під юридичними гарантіями розуміє норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів. Якісна характеристика юридичних гарантії передбачає оцінку всієї діючої системи права в цілому, з точки зору повноти охоплення правовим інструментарієм усіх найбільш важливих взаємовідносин державних органів та громадян, а також громадян між собою [1, с. 43].

О. Міцкевич вважає, що юридичні гарантії – це встановлений державою порядок діяльності державних органів та установ, громадських організацій, спрямований на попередження й припинення посягань на права громадян, на відновлення цих прав і притягнення до відповідальності за їх порушення [2, с. 16]. Тобто вчений розглядає зміст юридичних гарантії через характеристику державної діяльності.

В. Погорілко наголошує на тому, що юридичні гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав та свобод людини і громадянина [3, с. 40]. У цьому визначенні не звертається увага на призначення юридичних гарантії, тобто на той факт, що саме вони забезпечують.

Натомість дефініція досліджуваного поняття повинна, на нашу думку, містити вказівку на призначення цих засобів і способів як на одну із найбільш суттєвих ознак юридичних гарантії. Тому заслуговують на увагу визначення, у яких підкреслюється, що юридичні гарантії покликані забезпечувати фактичну реалізацію, всебічну охорону та захист прав громадян.

Так, В. Копейчиков вважав, що юридичні гарантії забезпечення прав і свобод людини є комплексним поняттям, яке поширюється на всі сфери, форми і методи діяльності державних та громадських орга-

нізацій, а також громадян і охоплюють практичну реалізацію прав і законних інтересів особи [4, с. 17].

В. Нерсисянц зазначав, що юридичні гарантії – це закріплені в законодавстві засоби та спеціальні заходи, на які покладається забезпечення, здійснення й охорона прав і свобод громадян, задоволення їх інтересів, користування благами, що є в основі того чи іншого права або свободи [5, с. 60].

Як і попередній автор, Л. Тихомирова та М. Тихомиров під юридичними гарантіями пропонують розуміти законодавчо закріплені засоби та способи охорони суб'єктивних прав громадян та організацій, способи їхньої реалізації, а також засоби забезпечення законності та охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства та держави [6, с. 58], при цьому суб'єктом права на гарантії визнаються також і певні організації.

На нашу думку, є досить повним за своїм змістом визначення, запропоноване О. Патюліним. Науковець юридичні гарантії визначив як правові норми, що встановлюють специфічні юридичні засоби, умови та порядок реалізації прав, юридичні засоби їх охорони та захисту у випадку порушення [7, с. 237].

Також слід підтримати думку О. Скакун, яка пропонує відокремлювати юридичні гарантії законності від юридичних гарантії прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. При цьому юридичними гарантіями законності вона називає передбачену законодавством систему правових умов і правових засобів, спрямованих на забезпечення режиму законності й правопорядку [8, с. 667], а під юридичними гарантіями прав, свобод і обов'язків людини і громадянина пропонує розуміти систему нормативно визначених, організаційно оформлених способів і засобів, що забезпечують реальне втілення прав, свобод, обов'язків людини і громадянина [8, с. 228].

Враховуючи вищевикладене, висловлені точки зору щодо визначення поняття юридичних гарантії за своєю суттю можна звести до трьох концепцій.

Відповідно до першої з них юридичні гарантії є сукупністю спеціальних правових засобів, умов, які забезпечують реалізацію прав, свобод й обов'язків людини і громадянина.

Згідно з другою концепцією під юридичними гарантіями розуміють принципи та норми, які забезпечують здійснення прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту.

Третя концепція стосується тих науковців, які під юридичними гарантіями розуміють специфічні правові засоби забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, які першочергового значення набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян.

Звертаємо увагу, що власне юридичними гарантіями ті чи інші засоби і способи стають лише через юридичну форму, через їхнє закріплення в нормах права. Сам по собі термін юридичні гарантії вказує на їхню нормативно-правову основу.

Отже, юридичні (спеціальні) гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких

реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права.

Якщо загальні гарантії забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина завдяки наявним політичним, економічним, соціальним, ідеологічним та культурним, тобто загальним передумовам, то юридичні (спеціальні) гарантії, належать до таких, що забезпечують реалізацію, охорону і, у разі необхідності, захист прав і свобод людини специфічними правовими засобами.

З урахуванням визначень поняття юридичних (спеціальних) гарантії, які містяться в юридичній літературі, пропонуємо розуміти під юридичними гарантіями права людини на життя встановлену Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами єдину систему юридичних умов (засобів та способів), яка забезпечує здійснення цього права на всіх стадіях його реалізації, та визначені нормами права повноваження та завдання органів державної влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування щодо охорони та захисту права на життя, у випадку його порушення притягнення винних до відповідальності.

Важливим аспектом визначення сутності та змісту юридичних гарантії є їх класифікація. Разом із тим питання класифікації юридичних гарантії є не менш спірним, ніж визначення його поняття.

Н. Вітрук серед усіх юридичних гарантії прав та свобод особи виділяє дві групи:

- гарантії реалізації (конкретизація меж прав і свобод; юридичні факти, з якими пов'язується їх реалізація; процесуальні форми втілення прав і свобод; заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної ініціативної їх реалізації);

- гарантії охорони (захисту) (нагляд і контроль за правомірністю поведінки суб'єктів права з метою виявлення випадків правопорушень; правовий захист; юридична відповідальність; процесуальні форми охорони прав та обов'язків; профілактика та запобігання правопорушенням [9, с. 248].

З іншого боку, до першої групи слід віднести: закріплення прав і свобод у нормах права, наявність правового механізму їх реалізації; правозастосовну діяльність компетентних органів; процесуальні форми реалізації.

Відповідно до призначення в механізмі правового регулювання юридичні гарантії можна класифікувати так: на правозабезпечувальні, правоохоронні, превентивні та правопоновлювальні. При цьому Т. Синюкова виділяє також мотиваційну складову юридичних гарантії, сутність якої полягає в мірі впливу на правову поведінку громадян щодо вибору її певного варіанта [10, с. 41].

С. Стеценко виділяє такі види юридичних (правових) гарантії:

- стан законодавства, його стабільність і відповідність розвитку відносин у суспільстві, рівень юридичної техніки;

- стан діяльності з попередження і припинення правопорушень, зокрема, заходів юридичної відповідальності;

- доступність і якість правосуддя;

- ефективність контролю за реалізацією правових актів [11, с. 195].

Іншої позиції притримується К. Толкачов, який подібно до Н. Вітрука вважає, що правові гарантії поділяються на гарантії реалізації і гарантії охорони (захисту). Реалізація прав і свобод є неможливою без їхньої охорони, немає такого права, яке не потребує охорони. Гарантії охорони, які є структурними елементами механізму забезпечення прав і свобод, є водночас гарантіями їхнього здійснення, тобто не можуть існувати за межами реалізації прав і свобод [12, с. 108].

У межах цієї позиції можна дійти висновку про те, що до порушення прав особи діють засоби охорони, а вже після – засоби захисту. Отже, гарантії відновлення порушеного права можна тлумачити через гарантії захисту в єдиному значенні.

У цілому юридичні гарантії можна класифікувати за такими критеріями:

1) За суб'єктами:

- парламентські;
- президентські;
- судові;
- адміністративні.

Зазначені гарантії пов'язані з діяльністю парламенту як гаранта декларування прав людини; президента як гаранта забезпечення прав та свобод людини; уряду як суб'єкта гарантування реалізації проголошених прав та суду як суб'єкта охорони та відновлення порушених прав.

2) За характером юридичної діяльності:

- правотворчі гарантії, основним змістом яких є конституційне закріплення правового статусу суб'єктів та визначення засобів впливу на порушників;

- правороз'яснювальні гарантії забезпечують доступ інформації суб'єктам щодо змісту їх прав та свобод;

- правореалізаційні гарантії створюють умови для використання прав, дотримання заборон та виконання обов'язків як засобу гарантування прав.

3) За напрямками:

- конституційні гарантії, які мають вищу юридичну силу, є основою правових гарантії, спрямованих на охорону Конституції України та передбачених нею інститутів;

- процесуальні гарантії, що забезпечують процес реалізації прав суб'єктів та охороняють їх інтереси в процесі здійснення юридично-значущих дій.

4) За змістом:

- нормативні гарантії, які визначаються як норми-принципи щодо невідчужуваності, непорушності, невичерпності, рівності прав і свобод людини;

- організаційні гарантії, які характеризуються як статус спеціальних суб'єктів, що сприяють реалізації прав. Серед них народ, держава, владні та судові органи, уповноважений із прав людини, органи прокуратури, місцевого самоврядування, правоохоронні органи, адвокатура та міжнародні організації.

5) За статусом:

– превентивні гарантії, що сприяють попереджуванню порушень суб'єктивних прав та невиконанню юридичних обов'язків;

– охоронні, що передбачають можливість закріплення заходів впливу у випадку скоєння порушень гарантованих державою прав;

– каральні, тобто реальна можливість застосування до порушників заходів примусового характеру від імені держави.

6) За характером у цілому:

– розвинутість та несуперечливість приписів, що закріплюють права людини;

– ефективна система нагляду за дотриманням прав і свобод особи;

– наявність заходів, що забезпечують відновлення порушеного права. Призначенням відображених гарантій є забезпечення найсприятливіших умов щодо реалізації людиною наданих їй конституцією прав та свобод, а також їх ефективного захисту [13, с. 123–128].

Разом із тим поділ юридичних гарантій за різними критеріями можна розглядати як умовний, тому що головним принципом побудови системи юридичних гарантій прав людини й громадянина є охорона і захист прав, свобод та законних інтересів усіма не забороненими законом способами. У свою чергу, засоби, які спрямовані на охорону та захист прав, одночасно виступають і гарантією їх ефективного реалізації.

Щодо юридичних гарантій права людини на життя, то серед них можна виокремити гарантії реалізації та гарантії охорони.

До першої групи належать: межі прав і свобод, їх конкретизація в діючому законодавстві; юридичні факти, з якими пов'язується їх володіння і безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної та ініціативної їх реалізації.

Другу групу юридичних гарантій складають конституційний нагляд; заходи захисту і заходи відповідальності винних за порушення права людини на життя; процесуальні форми здійснення контролю й нагляду; засоби попередження і профілактики порушень права людини на життя та інші правові засоби.

Система гарантій реалізації права людини на життя полягає в покладанні на державу низки обов'язків, які можна поділити на дві групи: що стосуються всіх громадян України та ті, які стосуються життя окремої людини.

До числа перших обов'язків-гарантій відносяться:

– відмова від війни як засобу вирішення міжнародних конфліктів та участі в ній;

– цілеспрямована боротьба зі злочинами проти особистості, забезпечення належної законності та правопорядку;

– встановлення особливого порядку зберігання, розповсюдження і застосування зброї;

– доступність і кваліфікованість медичної допомоги;

– забезпечення екологічної безпеки тощо.

Друга група обов'язків-гарантій пов'язана з визнанням низки конкретних дій, що посягають на життя і здоров'я людини, злочинами, і закріпленням їх як таких у чинному кримінально-правовому законодавстві.

Залежно від форми об'єктивації юридичні гарантії права людини на життя можна також поділити на:

– конституційні;

– галузеві (цивільні, кримінальні, цивільно-правові, кримінально-процесуальні тощо).

Характеризуючи конституційні гарантії права людини на життя, зазначимо, що це є сукупністю правових норм та механізмів, які містяться в тексті Основного Закону та є базою гарантування права людини на життя в цілому. Ця найвища гарантія трансформується Конституцією України в систему певних обов'язків держави щодо забезпечення прав і свобод, сформульованих у розділі 2 Конституції України.

Право людини на життя забезпечено такими конституційними гарантіями, як право на невід'ємність життя (ст. 27 Конституції України), право на працю (ст. 43 Конституції України), право на соціальний захист (ст. 46 Конституції України), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України) тощо [14].

Щодо галузевих гарантій, то їх можна визначити як сукупність правових норм відповідних галузей права (цивільного, кримінального та інших), які регулюють відносини у сфері реалізації та охорони права людини на життя.

При дослідженні юридичних гарантій прав людини на життя не можна оминати питання ознак, якими вони наділені.

Так, юридичні гарантії є самостійним видом системи гарантій, яким притаманні свої ознаки.

Зокрема, Т. Заворотченко у своєму дисертаційному дослідженні наводить такі ознаки юридичних гарантій:

– нормативність, яка передбачає визначення гарантій лише в текстах нормативно-правових актів;

– системність, яка полягає в тому, що всі юридичні гарантії знаходяться в тісному нерозривному зв'язку, є взаємозалежними і взаємопов'язаними, тобто утворюють певну систему;

– комплексність – у реальному житті юридичні гарантії діють спільно (системно), підкріплюють і взаємно посилюють одна одну;

– постійність – гарантії прав не припиняють свою дію і не виникають епізодично;

– юридична надійність, яка відображає, з одного боку, зв'язок гарантій із соціальною ситуацією, а з іншого – стабільність її соціального змісту;

– реальність, яка полягає в тому, що юридичні гарантії повинні забезпечити особі реальне користування наданими законодавством України правами [15].

В. Пересунько виділяє лише чотири ознаки юридичних гарантій. На його думку, комплексність і повнота гарантій є неодмінною вимогою, якою пови-

нні керуватися у своїй правозастосовній діяльності всі структури суспільства та держави, тому що їх загальний правоохоронний ефект буде тоді, коли гарантія діє в комплексі і з необхідною повнотою. Іншими неодмінними вимогами, на думку вченого, є дієвість та ефективність. Їх суть полягає у тому, що гарантії у всіх випадках повинні забезпечувати людині і громадянину реальне користування наданими законом благами [16].

О. Ситницька ознаки юридичних гарантій поділяє на загальні та специфічні. До загальних ознак юридичних гарантій вона відносить нормативність, системність, комплексність, постійний характер, юридичну надійність, реальність, загальність. Що стосується специфічних ознак, то вони зумовлені предметом правового регулювання. Йдеться про окремі юридичні гарантії, які мають обмежену сферу дії, тобто поширюються лише на певну категорію осіб (неповнолітніх, жінок тощо) [17].

Слід відмітити, що законодавець, встановлюючи ту чи іншу норму-гарантію, покладає на неї певні додаткові завдання, які спеціально спрямовані на забезпечення уповноваженій особі можливості реалізувати свої конкретні суб'єктивні права. Ця мета юридичних гарантій є головною та визначальною.

Обов'язковим елементом юридичних гарантій є юридичний обов'язок, який впливає з кореспондуючого суб'єктивного права, та підкріплюється відповідними санкціями, які, у свою чергу, передбачають можливість настання юридичної відповідальності у випадку невиконання чи неналежного виконання зобов'язаною особою покладених на неї обов'язків. Відповідність правової норми таким вимогам означає, що вона реально здатна забезпечувати уповноваженим особам реалізацію своїх прав.

Обов'язковість юридичної гарантії полягає в тому, що норма права повинна закріплювати для зобов'язаної особи вимогу діяти певним чином або утриматись від дій. Юридична гарантія не може передбачати альтернативної поведінки, тобто можливості зобов'язаної особи діяти на власний розсуд, за

власним вибором. Відповідно, уповноважена особа має право вимагати виконання цих обов'язків.

До характерних ознак юридичних гарантій слід віднести їх матеріальний зміст. Тобто те, у чому гарантії прав та свобод людини в загальному вигляді знаходять свій прояв у реальному повсякденному житті.

Враховуючи вищевикладене, зважаючи на те, що юридичні гарантії права людини на життя є видом юридичних гарантій прав людини в цілому, то їм, на нашу думку, притаманні такі загальні ознаки спеціальних гарантій: нормативність, системність, постійний характер, комплексність, юридична надійність, загальність, вираженість міри свободи та юридичний обов'язок.

Висновки. Викладене свідчить про створення в Україні розгалуженої системи юридичних гарантій права людини на життя.

Разом із тим значна кількість спеціальних гарантій права людини на життя поставлені в залежність від прийняття додаткових нормативно-правових актів.

Тому, як видається, гарантії права людини на життя в Конституції України, або в інших нормативно-правових актах, повинні бути визначені більш чітко, виходячи з тлумачення життя як загальнолюдської цінності, яке посідає особливе місце в системі прав та свобод людини і громадянина.

Окрім того, необхідно забезпечити більш ефективну та повноцінну реалізацію досліджуваних гарантій на практиці, зважаючи на те, що навіть найпотужніший у механізмі держави орган державної влади не може створити належні умови і засоби реалізації прав і свобод (у тому числі права людини на життя) без дієвого законодавства та належної взаємодії з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства.

Перспективою подальших розвідок цієї проблематики є дослідження галузевих гарантій права людини на життя та виокремлення їх ролі в системі умов, які забезпечують задоволення інтересів людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малєин Н.С. Охрана прав личности советским законодательством / Н.С. Малєин. – М. : Наука, 1985. – 166 с.
2. Мицкевич А.В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве / А.В. Мицкевич // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 15–21.
3. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірий. – К. : Ін Юре, 1997. – 52 с.
4. Копейчиков В.В. Реализация субъективных прав граждан / В.В. Копейчиков // Советское государство и право. – 1984. – № 3. – С. 13–19.
5. Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации / сост. : Э.А. Чиркин ; отв. ред. : В.С. Нерсесянц. – М. : Юрид. лит., 1990. – 320 с.
6. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров. – М. : Издательство г-на Тихомирова М. Ю., 1999. – 526 с.
7. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений) / В.А. Патюлин. – М. : Наука, 1974. – 246 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
9. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.
10. Синюкова Т.В. Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан (вопросы теории) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т.В. Синюкова. – Свердловск, 1986. – 223 с.
11. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : [навч. посібник] / С.Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2007. – 624 с.
12. Толкачев К.Б. Методологические и правовые основания личных и конституционных прав и свобод человека и гражданина и участие в их защите органов внутренних дел : [монография] / К.Б. Толкачев. – С.-Пб. : СПб академия МВД РФ, 1997. – 175 с.

13. Бобровник С. Правові гарантії захисту прав людини в сучасному світі / С. Бобровник // Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 лютого 1999 року). – Ужгород : Сніна, 1999. – С. 123–128.
14. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
15. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Т.М. Заворотченко – К., 2002. – 20 с.
16. Пересунько В.С. Юридичні гарантії при укладенні трудового договору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / В.С. Пересунько – Х., 2002. – 20 с.
17. Ситницька О.А. Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.А. Ситницька – Х., 2008. – 20 с.